

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 13 Sayı: 70 Nisan 2020 & Volume: 13 Issue: 70 April 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2020.4115>

CÂHİLİYE'DEN ASR-I SAÂDET'E KADININ SOSYAL STATÜSÜNDE DEĞİŞİM: SOSYOLOJİK BİR ANALİZ

CHANGE IN THE SOCIAL STATUS OF WOMEN FROM IGNORANCE TIME TO ASR AL- SAÂDAH (GOLDEN AGE): A SOCIOLOGICAL ANALYSIS

Büşra KUTLUAY ÇELİK*

Öz

Sosyal gruplar içinde yer alan aile, din sosyolojisinin temel araştırma konularındandır. Dahası aile, günümüzde bütün devletlerin en çok üzerinde durduğu, korunmasına yönelik tedbirler aldığı müesseselerin başında gelmektedir. Toplumun çekirdeği olan ailenin iki temel unsurundan biri ise kadındır. Kadın, modern dönemle birlikte ya feminist paradigma ile yüceltmeye çalışılmış ya da bazı çevrelerce kadının İslâm tarafından ikinci sınıf muameleye maruz bırakıldığı ileri sürülmüştür. Esasen bu iddia, kadın konusundaki tarihi gelişimi bilmemekten kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada Câhiliye döneminde kadının konumu ele alınacak ve bu konuda İslâm'la birlikte kadınlara ne tür haklar verildiği ve kadın haklarının gelişimi üzerinde durulacaktır. Bu sayede iki dönemin mukayesesi aracılığıyla bu konuda sağlıklı bir değerlendirme yapmak mümkün olacaktır.

Ayrıca modern dönemde ekonomik istismar objesi hâline getirilmiş, gelenek ve töre adı altında aşağılanan ya da ikinci sınıf bir insan muamelesine maruz bırakılan kadın fenomeni hakkında sosyolojik bir değerlendirme yapmak hedeflenmektedir. Bu bağlamda İslâm'ın ve Müslüman toplulukların kadın konusuna yaklaşımı ve ona ne tür haklar verdiği, ya da hangi haklarından mahrum bıraktığı gibi hususlar sosyolojik açıdan değerlendirmeyi hak etmektedir. Prensipte olarak denebilir ki kullarını en iyi bilen Allah Teâlâ, kadının özelliklerini, hassasiyetlerini, güçlü yönleri kadar zaafalarını dikkate alarak onlara bir takım hakların yanında ayrıcalıklar da lütfetmiştir; ancak toplumsal gerçekliğin nasıl tezahür ettiği incelenmeye muhtaçtır.

Anahtar Kelimeler: Kadının Statüsü, Cahiliye, Asr-ı Saâdet, Değişim, Sosyoloji.

Abstract

One of the main research topics of the sociology of religion is the family in social groups. Moreover the family is at the top of the institutions that states emphasize most and take precautions for its protection. One of the two basic elements of the family, which is the core of the society, is the woman. With the modern period, the woman was tried to be glorified with a feminist paradigm, and it was claimed that the woman was regarded as second class by Islam. This claim stems from not knowing the historical development about women. In this study, the position of women in the Ignorance (Jâhiliya) period will be discussed and what kinds of rights have been given together with Islam in this matter. Comparison of such two periods will be possible to make a healthy assessment on this subject. It will be possible to make a healthy assessment on this subject by way of comparison of such two periods.

Additionally, in the modern period, a sociological assessment is aimed at the woman phenomenon, which has been transformed into an object of economic abuse, or has been subjected to tradition and custom, or exposed to a second-class human treatment. In this context, it deserves sociological evaluation of the approach of Islam and Muslim communities to the issue of women and what kinds of rights they give her or deprived of. In principle, it can be said that Allah Almighty, who knows his servants the best, has given them some privileges besides a number of rights by taking into account the features, tendencies and strengths of the women as well as their weaknesses. But how social reality manifests needs to be examined.

Keywords: Status of Women, Ignorance Period, al-Asr al-Saâdah, Change, Sociology.

* Dr. Öğretmen, Kartal Yıldız-Ahmet Arayıcı Anadolu Lisesi -İstanbul busra_kutluay@hotmail.com



Giriş

İslâm'ın, kadını hangi vaziyetten alıp hangi statüye yükselttiğini anlayabilmek için öncelikle kadının Câhiliye dönemindeki konumuna bakmak gerekmektedir. Günümüzün değer normları ile Câhiliye dönemi ve Asr-ı saâdet'teki uygulamaları karşılaştırılıp bugün gelinen seviyeden o günü değerlendirmek ve yargılamak anakronizm olacağından isabetli değildir; zira sosyal güvenlik, eğitim, hukuk, seyahat gibi insan hak ve hürriyetleri ile ilgili hususları; hayvan hakları, çevre bilinci gibi fenomenleri bugün gelinen seviye açısından değil, o günün şartlarını ve bakış açısını dikkate alarak değerlendirmek bir zarurettir.

Mesele bütüncül olarak değerlendirildiğinde kadının aleyhine imiş gibi görünen miras meselesinde İslâm hukukunda öngörülen erkeğin iki, kadının bir hisse alması (en-Nisâ 4/11),¹ iki kadının şahitliğinin bir şahitlik sayılması (el-Bakara 2/282)² gibi hususlardan hareket edilerek kadının eşitsizliğe maruz kaldığı iddiası isabetli değildir. Söz konusu hususlarda İslâm'a saldırılmakta ise de etraflıca değerlendirildiğinde meselenin yorumlandığı gibi olmadığı, erkeğin daha üstün tutulup kadının ikinci dereceye itildiği görüşünün isabetsizliği anlaşılacaktır.

Her şeyden evvel, Allah Teâlâ, insan neslinin Hz. Âdem ile Havva'dan geldiğini vurgulayarak cinsiyete dayalı bir üstünlüğü reddetmektedir. "Biz sizi bir erkek ve kadından yarattık, sizi tanışıp kaynaşmanız için kabile ve milletlere böldük; Allah nezdinde en üstününüz en takvalı olanınızdır" (el-Hucurât 49/13) mealindeki âyet, Allah nezdinde üstünlük ölçüsünün ırk, cinsiyet, mal ve fizikî güzellik gibi *vehbî* değil *kesbî* hususlarda olduğunu, bunun da ancak iman ve sâlih amel temeline dayalı Allah'ın emirlerine samimi itaatle gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Buradan çıkan sonuç, âyette de açıkça belirtildiği üzere, insanların cinsiyetleri hususunda seçim haklarının olmadığı, dolayısıyla gerek sosyal hayatta gerekse hukuken sırf cinsiyet açısından erkek ya da kadının birbirlerine üstün olduklarını iddia etmenin İslâmî bir temele dayanmadığıdır.

Aşağıda kadının Câhiliye dönemi ile Asr-ı saâdet'teki statüsü mukayese edilecek, Sünnet'in kadını müspet mânada nasıl değiştirdiği ve haklarını nasıl geliştirdiği üzerinde durulacaktır. İslâm'ın kadınlara sağladığı haklar ve toplumsal statüsü ile ilgili müspet değişiklikler ve kadına verilen değer gibi hususlar ilgili rivayetler zemininde ve sosyolojik açıdan yorumlanacaktır.

1. Câhiliye'de Kadının Statüsü ve Hakları

Bi'setten yüz sene öncesine kadar olan dönemi kapsayan *Câhiliye* (bk. Kutluay, 2009, 168-169), kabile reisi ve aristokrat ailelerinin kızları ve kadınları hariç, genel olarak kadının en temel haklarından mahrum edildiği, neredeyse bir meta olarak algılandığı, tamamen ataerkil bir yapının hâkim olduğu bir anlayışı ve oligarşik bir sistemi temsil etmektedir (bk. Bardakoğlu, 2015, 15). Buna göre Mekke toplumu, kabile ve bunun altında yer alan klanlardan oluşmakta, her kabilenin bir lideri bulunmakta; kabile liderlerinden oluşan on kişilik bir heyet, Mekke'yi Dâru'n-nedve denilen merkezden yönetmekte idi. Bunların içinde hiçbir kadının olmaması dikkat çekicidir. Buna göre oligarşik bir siyasî yapının hâkimiyetindeki Mekke'de, "erkek egemen bir toplum anlayışı"nın tezâhürlerinin kaçınılmaz olduğunu da hatırdan tutmak gerekmektedir.

Söz konusu şartlar altında kadının statüsüne gelince, Câhiliye döneminde kadınlar genel olarak "hürler" ve "cariyeler" şeklinde iki sınıf olarak değerlendiriliyordu. İlginçtir ki kabile reisi ve aristokrat ailelerinin kızları ve kadınları, birçok erkekten daha üstün bir role ve değere sahiptiler. Zengin ve hür kadınlar, her zaman yoksul hür kadınlardan toplumda saygınlık açısından bir adım önde tutulurdu. Hür kadın için toplumda söz hakkına sahip olma derecesi, varlıklı ve geniş nüfuslu bir kabileye mensup olması ile doğru orantılı görülüyordu (Cevâd Alî, 1980, 4: 616; Kutluay Çelik, 2019, 81). Kabile liderlerinin eşleri gibi asil ve zengin kadınlar bir yana bırakılırsa, diğer kadınların toplumda söz hakları pek yoktu. Erkek egemen Arap Câhiliye toplumunda, eşinin aldığı kararlarda kadının sözü geçmezdi. Meselâ Hz. Ömer'e eşi bir hususta fikrini beyan ettiğinde, Ömer "Sen kadın olarak benim bir işim hakkında nasıl fikir beyan edebilirsin?" diyerek onun fikrine değer vermediğini açıkça belirtmiştir.

Diğer yandan bahsi geçen dönemde kadınların ailenin bir ferdi sayılması için erkek çocuk doğurmaları şart koşulmaktaydı. Çocuk doğurmadan vefat etmesi durumunda ise kocalarına taziyeye bile

¹ "Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder..." (en-Nisâ 4/11).

² "... Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar..." (el-Bakara 2/282).



gidilmediği gibi, diyet ödeme zarureti doğarsa, kocasından ziyade kadının kendi ailesi ödemeyi yapmak zorundaydı (Günaltay, 2013, 111). Cähiliye Araplarında çocuk doğuran kadın muteber kabul edilir, doğurgan olmayan kadına pek değer verilmezdi. Ancak çocuğu olmasa bile erkek toplumdaki konumundan bir değer kaybetmezdi (Cevâd Alî, 1980, 4: 645; Acarlıoğlu, 2018, 119). Bu sebeple toplumda uğursuz olarak nitelendirilen kısır kadınların evliliklerini devam ettirmeleri çoğu zaman mümkün olmamakta, boşanma sonrasında kendi ailelerinin yanında hayatlarının sonuna kadar dul olarak yaşamaktaydılar. Hemen her dönemde eş seçiminde erkekler için kadının güzel olmasının önem arz ettiği göz önünde bulundurulduğunda Cähiliye döneminde güzel ama kısır kadından ziyade, güzel olmasa da doğurgan kadınların talep görmesi, o dönemde doğurganlığa ve neslin devamına verilen önemi göstermesi açısından oldukça çarpıcıdır (Cevâd Alî, 1980, 4: 635; Acarlıoğlu, 2018, 118). Bu, kadınların doğurganlığı yanında özellikle erkek çocuğa sahip olmanın, toplum nezdinde çok önemli güç göstergesi kabul edilmesinin bir sonucudur. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi her ne kadar bir kusur ve kınanma sebebi ise de çocuk yapma özelliği olmayan kocanın aynı özellikteki kadınların maruz kaldığının aksine toplumdaki dışlanmaması, Cähiliye toplumunda iki cinsiyet arasında erkeklerin lehine bir üstünlük ve egemenlik anlayışının hâkim olduğunu bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ayrıca Cähiliye döneminde kocası, eşinin üzerine onun rızası olmadan dilediği kadar kadınla evlenebilirdi. Koca, eşini bir gerekçe belirtmeden dilediği zaman boşayabilir, dilediği zaman iddetinin dolmasına yakın günlerde tekrar ona dönerek boşadığı kadının başkalarıyla evlenmesine mani olabilirdi. Kadına zulüm anlamına gelen ve kadını kocasına mahkûm kılan bu Cähilî uygulama, Kur'ân tarafından kat'i bir dille yasaklanmıştır (el-Bakara 2/231-232; Özdeş, 2009, 73). Evliliği sonlandırılma selâhiyeti o dönemde çoğunlukla erkeğe aitti.

Bundan başka kadın, mirastan pay alamadığı gibi Medine ve civarındaki uygulamaya göre kocasının ölmesi hâlinde dul kalan kadın *terekeden* sayılıp bir mal gibi mirasçılara intikal ederdi. Zira İslâm'dan önce Cähiliye Araplarının anlayışına göre kadınlar evlilikleri esnasında eşlerinin malı olarak görülürler ve onların vârisi kabul edilmedikleri gibi kocaları vefat ettikten sonra bir eşya gibi sorumlulukları mirasçılara devredilirdi. İslâm bu anlayış ve uygulamayı da kökünden reddederek kadını, ölen kocasına vâris kılmıştır (en-Nisâ 4/11, 4/12, 176).³ Yukarıda sıraladığımız, kadınlarla ilgili Cähiliye dönemi uygulama ve anlayışları, kadının ailede pasif bir pozisyonda olduğunu, bir meta muamelesi gördüğünü ortaya koymaktadır.

O hâlde Cähiliye döneminde kadının ikinci sınıf insan muamelesine tâbi tutulmasının altındaki sosyal, dinî ve kültürel sebeplerin ne olduğuna bakmamız gerekmektedir. Özellikle bâdiye hayat tarzında, ömrü vahâlarda deve ve koyun sürüleriyle birlikte otlak otlak dolaşarak geçen çöl Arabı için zorlu çöl şartlarında hayatta kalmak esas gaye idi. Onlar diğer kabilelerin ve eşkiyanın saldırılarına maruz kalabilir, canlarından olabilir ve onların eşi ve çocukları esir alınabilir, malları gasp edilebilirdi. Bunlardan korunmak için kabilesini ve ailesini müdafaa edecek savaşçı erkek evladına ihtiyaçları vardı. Bu durum, tabii olarak kızlarının namusunu koruma kaygısını da beraberinde getirmekteydi. Ayrıca yerleşik hayatı benimsemiş ziraate elverişli olan Taif bir yana bırakılırsa Medine, özellikle Mekke'de yaşayan dönemin Arapları, daha ziyade ticaretle uğraştıklarından çıktıkları ticarî zorlu yolculuklara ancak erkekler tahammül edebilirdi. Bunun için söz konusu toplumda ve dönemde erkek çocuklarının tercih edildiğini anlamak zor değildir.

Bütün bunlarla beraber kadınlara karşı tavırları ve aile anlayışları konusunda Arapların hepsinin aynı tutum içinde olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Ayrıca bu konudaki olumsuz tutum ve davranışları kendi sosyal şartlarından soyutlamak, çok nadir saymak ya da genel bir uygulama gibi algılamak isabetli değildir. Nitekim aile hukuku ve kadın haklarıyla ilgili olarak başlangıçta ifade edilen katı anlayış ve uygulamanın yerleşik hayat tarzına geçmiş şehirlerde meselâ Mekke'de oldukça yumuşadığı görülmektedir (Bardakoğlu, 2015, 17).

2. Asr-ı Saâdet'te Kadının Statüsü ve Kazandığı Haklar

Hemen belirtelim ki toplum hayatı bir bütün olarak değerlendirildiğinde kadınlara verdiği değer bakımından İslâm, dünya tarihinde eşsiz bir üstünlüğe sahiptir (Özyurt, 2018, 763). Yukarıda kısaca özetlediğimiz kadınların en temel haklarından yoksun bırakıldıkları Cähiliye dönemindeki uygulamalar, İslâm'ın gelişi ile birlikte toplumsal gerçeklikler de dikkate alınarak kadınlar lehine iyileştirilmiş, kadınlar

³ "Eşlerinizin, eğer çocuklan yoksa yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de, yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır (karılarınızdır). Çocuğunuz varsa, bıraktığınızın sekizde biri onlarındır ..." (en-Nisâ 4/12). "Kadın, eş olarak (en-Nisâ 4/12), evlat olarak (en-Nisâ 4/11), ana olarak da (en-Nisâ 4/11), kardeş olarak (en-Nisâ 4/12 ve 176) vâristir".



mahrum bırakıldıkları temel haklarına belli ölçüde kavuşmuşlardır. İslâm'la birlikte kadınların statüsündeki radikal değişimler ve elde ettikleri haklar, aşağıda ayrı başlıklar altında değerlendirilecektir.

2.1. Kul Olma Bakımından Erkeklerle Aynı Statüde Sayılma

İslâm'ın kadınlara layık oldukları haklarını teslim ettiğini ve onları toplumda saygın bir konuma yükselttiğinin delillerinden ilki, Allah'ın kadınlara dinî bakımdan erkekler gibi eşit hak vermesi ve aynı oranda sorumluluk yüklemesidir. Bir insan olarak mükellef saymak suretiyle Kur'an'ın kadına tam bir şahsiyet kazandırması ve ona aynı nisbette sorumluluk yüklemiş olması, dikkatlerden kaçırılmaması gereken önemli bir husustur (bk. Âl-i İmrân 3/195; en-Nahl 16/97; el-Ahzâb 33/35). Nitekim Kur'an'da "Kim yararlı iş yaparsa kendi lehinedir; kim de kötülük işlerse kendi aleyhinedir. Rabbin kullara karşı zalim değildir" (el-Fussilet 41/46) buyrulurken, kadın - erkek kim olursa olsun, yapacağı işlerden sorumlu tutulacağı ve bunların karşılığını göreceği açıkça belirtilmiştir (Savaş, 1998, 131-132). Kur'an'ın erkeğe ve kadına hitabı aynıdır. Nitekim "Mü'min erkekler ve Mü'min kadınlar, Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar..." şeklinde başlayan âyetlerde bu husus açıktır. Erkeklerin (kocaların) kadınlar (eşleri) üzerine "kavvâm" olduğunu beyan eden âyet (en-Nisâ 4/34)⁴ ise erkeğin üstünlüğünü değil, erkeklerin (kocaların) aile içindeki görevlerini vurgulaması; eşinin maişetini temin etme, dış harcamalardan mesul olma gibi yükümlülüklerden kaynaklanan bir görev tevzii olup kocalarının/erkeklerin, eşlerini/kadınları koruyucu, onların işlerini gözetici oldukları anlamına gelmekte ve erkeklere ağır bir sorumluluk yüklemektedir. Aslında bu erkeğin yapısına dair bir görevlendirmedir. Aydın'ın dediği gibi ailenin liderliğinin erkeğe verilmesi, aile içinde çıkabilecek kaosun önüne geçmeye ve ailenin huzurunu temin etmeye matuftur. (Aydın, 2001, 89). Kısaca ifade etmek gerekirse İslâm, kadınların sosyal kimliklerini geliştirmesinin yanı sıra onların toplumsal haklarını da muhafaza etmiştir. Bu bağlamda Kur'an, toplumsallaşma sürecinde erkek - kadın ayrımı yapmaz. Bunun insan fıtratına yerleştirilmiş doğuştan gelen bir özellik olduğunu vurgular (Aktaş, 1991, 252).

Dahası İslâm, kadının toplumsal kişiliğini korumayı temin ettiği gibi haklarını da garanti altına almıştır (Aktaş, 1991, 252). Öyle ki Allah Resûlü'nün (s.a.v.) gerçekleştirdiği en önemli köklü değişiklikler arasında kadının erkekle aynı insanî değere kavuşturulması ve saygı görmesini sağlaması bulunmaktadır. Nitekim kendisine nâzil olan Kur'an'ı kavmine ilk anlatmaya başladığı Safâ Tepesi'ndeki Dâru'l-Erkam'da yapılan gizli toplantılara bile hanımları kabul etmiştir (İbn Hişâm, 1992, 1: 271). Medine döneminde Hz. Peygamber'in kadınlara özel sohbet günleri tahsis etmesi, kadınların Mescid-i Nebevî'ye namaz için gelebilmelerini sağlaması, onlarla bazı meseleleri istişare etmesi kadınlara verdiği değeri göstermektedir.

Allah ve Resûlü, çocukların yetiştirilmesi, evin geçimi ve huzuru için erkeğe de kadına da yapılarına uygun sorumluluklar yüklemiştir. Evin maişetini teminden birinci derecede erkek sorumludur (Fazlurrahman, 2003, 54). Kocanın çalışarak evine rızık getirmesi, nafakalarını temini erkeğin sırtına bir yük değil, Allah yolunda harcanan saygın bir emek olup sadaka hükmündedir. Kadının yuvasına sahip çıkması, çocuklarını güzel yetiştirmesi ve terbiye etmesi, kendisinin namus ve izzetini koruması, hem kendisi için bir ecir hem de cennete girme vesilesidir.

Sonuç olarak İslâm, hem erkeğin hem de kadının haklarının ve sorumluluklarının teslim edilmesini emretmektedir. Her ikisi de Allah'a kullukla mükelleftir. Ayrıca kadınların çocukların büyütülüp terbiye edilmesi, ev işleri, ailevi yükümlülükleri; imkânlar çerçevesinde çalışma, üretme, bilime katkıda bulunma, dünyayı imar ve ıslah etme gibi diğer sosyal sorumlulukları bulunmaktadır. Dolayısıyla Tekin'in vurguladığı gibi İslâm'da kadın ve erkek, hem "insan" hem de bir cinsiyet kategorisi olarak evren, dünya, çevre ve ahiret ile sıkı bağlantılar içinde tanımlanmaktadır (Tekin, 2015, 130). Kadın ile erkeğin birbirini tamamladığını ve birlikte bir bütün olduklarını vurgulama sadedinde "bir (Bir bütünün iki parçasından biri olarak kadın erkeğin yarısı/eşidir" (Tirmizî, Tahâre, 82; Ebû Dâvud, Tahâre, 94) ⁵ hadisi, Hz. Peygamber'in meseleye bakışını özetler mahiyettedir (bk. Yazoğlu, 2018, 8).

2.2. Hz. Peygamber döneminde çalışma hayatında ve sosyal hayatta kadınlar

Ataerkil bir yapıya sahip olan erken dönem İslâm toplumunda Hz. Hatice, Hz. Âişe ve Hz. Fatıma model olmak üzere "üç temel kadın modeli"nin varlığından bahsetmek mümkündür (Yapıcı, 2012, 244-245).

⁴ "Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur. Onun için sâliha kadınlar itaatkârdır. Allah'ın kendilerini korumasına karşılık gizliyi (kimse görmese de namuslarını) koruyucudurlar..." en-Nisâ 4/34.

⁵ Şakâik kelimesi şakîka'nın çoğulu olup Arapça'da "bir bütünün diğer yarısı" ve "öz kız kardeş" gibi anlamlara gelmektedir.



Hız Hatice kocasına eş, çocuklarına da ana olarak ataerkil toplumsal yapısı içinde ticaretle işigal eden, eşinin kendi üstüne evlenmesine müsaade etmeyen, eşiyile evlenebilmek için olağanüstü bir çaba sarf eden, evlendikten sonra eşini tarafından korunmaktan öte eşini koruma altına alan güçlü bir kadın tipini temsil etmektedir. Hz. Âişe ise fakih, muhaddis, dilci ve ensab ilmine vakif bir kadın olarak entelektüel bir tipolojiyi yansıtmaktadır. O, erkek sahabilerin ilmi konularda kendisine danistigi, onların zaman zaman hatalarını tashih ettiği bir otorite, aynı zamanda siyasi faaliyetler içinde olmuş aktif bir karakterdir. Hz. Fatima'ya gelince, o ağırlıklı olarak eşini ve çocuklarıyla ilgilenen, yani kocasına eş, çocuklarına ana olmayı ön planda tutan bir kadın modelini temsil etmektedir (Yapıcı, 2012, 244-245). İslam tarihinde öncü kabul edilen ve Hz. Peygamber'in hayatında kıymetli yerlere sahip olan bu üç kadın tipinin hayat tarzları ve davranışları, o dönem kadınlarının sosyal hayatta nasıl var olduklarına da ışık tutmaktadır.

Mekke döneminin ilk yıllarında müşriklerin artan baskı ve zulümlerinden kurtulmak için Habeşistan'a hicret edenler arasında kadınlar da vardı. Sonraki dönemde erkekler gibi kadınlar da Medine'ye hicret ettiler. Ayrıca kadınlar Medine döneminde gerçekleştirilen bey'atta yer almışlar, Mescid-i Nebevî'de arka saflarda saf tutmuşlardır. Ayrıca yaralı askerleri taşıma, yaralılara ilaç verip tedavi etme, onlara lojistik destek sağlama gibi görevler üstlenerek cihada da iştirak etmişlerdir (Buhârî, Cihad, 65-66-67; Müslim, Cihâd, 142; Martı, 1999, 44; Aydın, 2001, 92). Ashab kadınları arasında Ümmü Umâre gibi kılıç ve ok kullanarak bizatihî savaşanlar da vardı (Martı, 1999, 44). Hz. Peygamber'in gazvelerine katılan kadınlar, İslam ordusunun galip gelmesi için maddî- manevî bütün güçlerini seferber etmişlerdir (Buladı, 2008, 57).

Çalışma, meslek sahibi olma ve mülkiyet hakkına sahip olma, İslam hukukunun kadınlara tanıdığı temel ve tabii haklardandır. İslam hukukuna göre kadın, malını ve kazancını dilediği gibi tasarruf yetkisini haizdir. Ayrıca o servet sahibi, ilim adamı ve müftü olabilir. Hatta İmam Ebû Hanîfe, İmam Mâlik ve et-Taberî gibi İslam âlimlerine göre kadın, valilik, komutanlık ve kadılık yapabilir (Ateş, 2012, 122). Bunların ilk örnekleri Asr-ı saadet'te ve sahabe asrında bulunmaktadır. Öyle ki söz konusu dönemde kadınların çalışma hayatında yer aldıkları dikkat çekmektedir. Daha özele girersek mesela Hz. Hatice, sonraları Kayle el-Enmâriyye, Müleyke Ümmü's-Sâib es-Sakâfiyye, Esmâ bint Muharibe, Havle bint Tuveyt ve Ebû Süfyân'ın hanımı Hind b. Utbe gibi kadınların tâcir olduğu bilinmektedir. eş-Şifa bint Abdillâh, Ümmü Seleme gibi hanımlar ise o günün şartlarına göre hekimlik yapmışlardır. Hz. Âişe ve Zeyneb bint Cahş terzilik, Rayta bint Abdillâh gibi dericilik, Semra bint Nühayk el-Esediyye ve eş-Şifa bint Abdillâh zabıta amirliği gibi mesleklerle öne çıkmışlardır. Bunların dışında berberlik, attarlık, ip imalatı, dokumacılık, tarım işçiliği ve çobanlık yapan sahâbi kadınlar bulunmaktadır (Ateş, 2012, 122).

Hülâsa Kur'an ve Sünnet'in, kadınları İslami ölçüler içinde sosyal, ilmi ve ticari hayattan men etmediği Asr-ı saadet'teki uygulamalarla sabittir. Kadının sadece evinde oturup çocuklarını yetiştireceği; ilmi, ticari ve sosyal hayata katılamayacağı söylemi, Kur'an ve Sünnet'ten temelini almayan indî yorumdan ibarettir.

2.3. Kadının şahitliği

İslam'ın akıl, adalet ve hafıza sahibi kadının şahitliğini (bk. Çiçek, 2018, 77) kabul ettiği, bu suretle ona hukuki bir şahsiyet kazandırdığı görülmektedir. İslam'da kadının şahitliği meselesi tartışma konusu olmuş ve İslam'a saldırıya bir bahane edilmişse de meselenin aslı şudur: Kur'an, sadece vadeli borçlanmalarda iki erkek bulunmadığı takdirde, bir erkekle, birisi unutursa diğeri ona hatırlatacak iki kadın tanık bulundurmasını istemiştir (el-Bakara 2/282). Görüldüğu gibi bu, bir şarta bağlıdır. Bunun gerekçesi kadının eğitim açısından pek gelişmediği söz konusu dönemde muhtemel haksızlıklara mani olmaktır. Buna göre denebilir ki kadının şahitliği, yaygın kanaatin aksine, erkeğin tanıklığına eşit ve denktir (Muhsin, 1992, 85, 86).⁶ Kadınların unutmaya ihtimaline karşı (Ateş, 1997, 307; Sönmez, 2018, 523) özellikle borç, ticaret gibi erkeklerin daha çok uğraştıkları alanlarla alakalı "Erkeklerinizden iki kişiyi şahit tutun. Eğer iki erkek yoksa razı olacağınız şahitlerden bir erkek ve iki kadın şahitlik etsin. Ta ki kadınlardan biri unutursa diğeri ona hatırlatsın" (el-Bakara 2/282) buyurulmuştur. Ancak unutulmamalıdır ki kadınların bizzat tecrübe ettikleri meselelerden doğum, süt emzirme gibi konularda bir tek kadının şahitliği yeterlidir (Sönmez, 2018, 524).

⁶ Bakara süresinin 282. âyeti ile ilgili Âmine Wadud Muhsin, "şahitlik yapan ilk kadının yalancı şahitliğe zorlanması ya da unutmaması durumunda diğer kadının görevi, yalnızca ona antlaşma hükümlerini hatırlatmaktır" şeklinde bir yorum yapmaktadır. Ona göre kadınlardan sadece birinin görevi şahitlik olup diğerinin görevi ancak ona hatırlatıcılık ya da hakemlik yapmak gibi bir görevdir. Bk. Amina Wadud-Muhsin, *Qur'an and Woman* (Malaysia: Penerbit Fajar Bakti Snd. Bhd., 1992), 85-86.



Bütün bunlardan çıkan netice, finansal konularda haksızlık olması ihtimaline karşı tedbir amaçlı kadınları ve karşı tarafı zor durumda bırakmamak için, iki kadının şahitliğinin uygun görülmüş olduğudur. (Kutluay Çelik, 2020, 314). Nitekim kadın ve erkeğin şahitliğinin eşit olduğuna “lian âyetleri” (en-Nür 24/6-7)⁷ başka bir delil olarak zikredilebilir. Ayrıca kadının tek başına yaptığı şahitliğin yeterli görüldüğü bazı meseleler bulunmaktadır. Meselâ Hz. Peygamber (s.a.v.), gelin ve damadın sütanesi olduğunu söyleyen bir tek kadının şahitliğine dayanarak ashâbdan ‘Ukbe b. el-Hâris’in nikâhını iptal etmiş, keza Hz. Ömer doğum konusunda bir tek kadının şahitliğini yeterli görmüş, Hz. Osman ise bir tek kadının şahitliğine dayanarak evli çiftleri ayırmıştır (Ateş, 2012, 121).

2.4. Boşa(n)ma hakkı

İslâm öncesi Arap toplumunda evliliği sona erdirme hakkı, istisnalar olmakla birlikte, sadece kocaya aitti. Öyle ki Câhiliye döneminde erkeğin, karısını boşama hakkı konusunda bir sınırlama yoktu. Koca, başkasıyla evlenmesine mani olmak için boşadığı eşine iddeti bitmeden dönüp sonra onu tekrar boşayarak ona zulmediyordu. Kadınlara zulümden ibaret olan ve Câhiliye’nin erkeklere tanıdığı bu uygulamayı Kur’ân temelinden yasaklanmıştır.

İslâm, hoş karşılamamakla birlikte⁸ zaruret hâsıl olmuşsa ve evlilik çeşitli sebeplerle yürümez hâle gelmiş ve azaba dönüşmüşse boş(a)nmaya müsaade etmiştir. Buna göre erkek eşini boşayabildiği gibi kadın da kocasını boşayabilir, boşanmak için mahkemede kocası aleyhine dava açabilir. Bunun Sünnet’ten delili, kocası tarafından şiddet gören Ümmü Cemil isimli sahâbiyi durumu tahkik eden Hz. Peygamber’in kocasından boşandırmasıdır. Bütün bunlardan çıkan sonuç, İslâm hukukunun boşanma konusunda kadını erkeğe mahkûm etmediği, bilakis kadının haksızlığa maruz kalması ve kocası ile geçim yolları tükenmesi durumunda kadına da birtakım şartlar çerçevesinde boşama hakkı verilmiş olduğudur. Şu nokta da vurgulanmalıdır ki bu hak erkeğe doğrudan verilirken kadına dolaylı olarak verilmiştir (bk. Yüksek, 2014, 343, 353).

2.5. Mirastaki hissesi meselesi

Yukarıda Câhiliye döneminde kadının miras hakkı olmadığını, kocası öldüğünde mirasçılara mal gibi intikal ettiğini belirtmiştik. İslâm hukukunda ise erkeklerin olduğu gibi kadınların da hukukî şahsiyetleri bulunmaktadır. Onlara mehir, nafaka, miras gibi mâlî haklar tanınmış, mirasta kadınlar için farz hisseler belirlenmiştir. Önemle vurgulanmalıdır ki Kur’ân ve Sünnet, kadınların erkek kardeşlerine oranla yarım olan mirastaki paylarının, gönüllü olarak eşit düzeye yükseltilmesini yasaklamamıştır. Erkeğin iki hisse alması, yukarıda da kaydettiğimiz gibi ona birtakım sorumluluklar da getirmektedir (Coşkun, 2011, 122-123). Bu, evin geçiminin sorumluluğun erkekte olduğu, sistemin bütünüyle işlediği bir sistem içinde anlamlıdır. Ayrıca kadınların hakları olan mehirlerinin ve mallarının kocaları ya da velileri tarafından onlara baskı yapılarak ya da cebren ellerinden alınmasına asla müsaade edilmemiştir. (Ateş, 2012, 120). Ayrıca kadınlara kabiliyetleri varsa miras yoluyla elde ettikleri mallarını yatırıma dönüştürmek için ticaretle uğraşma imkânı sağlanmıştır (Savaş, 1998, 132).

Mûsâ Cârullah’a göre hukuk, insanların ehliyetlerine göre, paylaşımlar ise ihtiyaçlarına göre belirlenir. Zira “farklı ihtiyaçlara rağmen eşit pay almak” adalete zarar verir. İşte mirastaki bu farklılık hukuk farklılığı değil, ihtiyaç farklılığı olarak görülmelidir. Kadın-erkek arasındaki miras payı, farklılığının ihtiyaca göre belirlendiğini belirtmekle birlikte “eşit pay alma”, evlilik öncesinde mehirle başlayan ve boşanma durumunda nafaka verme mesuliyeti ile devam eden pek çok sorumluluğu omuzlayan erkekler için sosyal adaletsizlik doğurur. İslâm hukukunun sağladığı, kadının lehine olan bu uygulamaya göre ailenin maişetini temin etme ve malını ailesiyle paylaşma yükümlülüğü olmayan kadının mirastan eşit pay alması hâlinde bu sefer erkeğe zulmedilmiş olur. Şu hâlde sistem tam mânasıyla uygulandığında Kur’ân’ın öngördüğü miras taksimatının aslında sosyal adaletin bir gereği olduğu net olarak anlaşılır (bk. Terzioğlu, 2016, 107).

⁷ “Eşlerine zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, dört kere, doğru söylediğine Allah’ı tanık göstermesi; beşinci olarak da, “eğer yalan söyleyenlerden ise Allah’ın lânetine uğramasını” söylemesidir.” en-Nür 24/ 6-7.

⁸ Allah’ın hiç hoşlanmadığı helalin talak/boşanma olduğu ifade edilmiştir. Ebû Dâvud, Talak, 4; İbn Mâce, Talak, 1.



2.6. Bey'at ve Seçim Hakkı

Câhiliyede kadının seçim hakkı olmadığı bilinmektedir. Başta da ifade ettiğimiz üzere ataerkil bir toplum yapısına sahip olan Araplarda yönetimde, ticarete ve sosyal hayatta hep erkek egemendi. Ailenin maişetini temin eden, kabileler arası savaşlarda kabilesini ve ailesini koruyan, kan davası gibi sosyal çatışmalarda aileyi ve kabileyi savunan ve onun için mücadele eden erkek, kabile liderini seçmede de yegâne söz sahibi idi.

İslâm döneminde ise radikal bir değişiklikle kadınlardan da bey'at alınmış ve onların fikirlerine başvurulmuştur. Kur'ân'ın emri gereği Hz. Peygamber, erkekler gibi kadınlardan da bey'at almıştır (el-Mumtehine 60/12; Hatiboğlu, 1997, 225). Ancak kadına verilen bu seçim hakkı, İslâm toplumunda devam ettirilememiş, teoride kalarak sistemli ve düzenli bir şekilde pratiğe aktarılamamış ve erkeklerin seçimi kâfi görülmüştür. Pişmanlıkla neticelenen Cemal Savaşı'ndaki Hz. Âişe'nin tecrübesinin de etkisiyle Müslüman kadınlar siyasetten uzak durmayı tercih etmişler ve siyasi konularda pasif kalmışlardır (Aydın, 2001, 90). İslâm toplumlarının kendi sosyolojik gerçekliklerinden kaynaklanan kadın aleyhine uygulamalarını İslâm'a mâl etmek haksızlık olur.

2.7. Eğitim Hakkı

İslâm'ın ilk emri olan "*Yaratan Rabbinin adıyla oku*" (el-Alak 96/1-5), "*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*" (ez-Zümer 39/9) "*Allah'tan hakkıyla ancak âlimler hasyet duyar*" (el-Fâtır 35/28) mealindeki âyetler, ayrıca "*İlim öğrenmek erkek - kadın herkese farzdır*" (İbn Mâce, İlim, 1) hadisi; ilmin, âlimin önemini ortaya koymakta ve eğitim hakkının cinsiyet farklılığı gözetmeksizin herkes için bir gereklilik olduğunu açıkça beyan etmektedir. Kur'ân'ın pek çok âyetinde ilim öğrenmenin önemi vurgulanırken ilgili âyetlerde kadın - erkek ayrımı yapılmamıştır. Bu itibarla Câhiliye dönemi anlayışlarından kalma, kadının ev işleri, çocuk eğitimi gibi kendisinin daha çok alâkadar olduğu konularda eğitilmesinin kâfi olduğunu düşünmek isabetli bir yaklaşım değildir. Bunun en tipik misâli, daha önce de ifade ettiğimiz gibi tıp, hadis, fıkıh gibi birçok ilimle ilgilenmiş ve otorite kazanmış olan mü'minlerin annesi Hz. Aişe'dir (Savaş, 1991, 136-147). Hz. Âişe'den başka Ezvâc-ı tâhirat'tan Ümmü Seleme hadis rivayetinde öne çıkan kadınlardandır. Şifâ bint Abdillâh (ö. 20/641 civarı) isimli kadın sahâbi okuma yazma bildiği için diğer kadınlara yazı öğretmekle görevlendirilmiştir (İbn Hazm, 1412/1992, 149).

Hz. Peygamber, kadınların eğitim faaliyetlerine katılmalarını teşvik etmiştir. O dönemde kadınlar, Mescid-i Nebevî'ye gelip namazlara ve Hz. Peygamber tarafından yapılan sohbetlere iştirak etmişler, buldukları arka saflardan Hz. Peygamber'e sorular sormuşlardır. Onların ilim öğrenme istekleri Allah Resûlü tarafından her zaman takdir edilmiştir (Ahmed b. Hanbel, 1416/1995, 6: 148). Hz. Peygamber, kadınların talepleri üzerine başta okuma - yazma olmak üzere birçok konuda onları eğitmek için kendilerine muayyen bir zaman ayırmıştır (Buladı, 2008, 57). Hz. Hatice'nin tebliğ faaliyetlerinde Hz. Peygamber'e destek olması, ilimleri ile temâyüz eden Ezvâc-ı tâhirat'tan Âişe, Ümmü Seleme gibi kadınların, Sünnet'i ve fıkıhı sahâbi kadınlara aktarmada temel bir görev ve sorumluluk üstlenmeleri, bazı sahâbi kadınların halife ve yöneticilere danışmanlık yapmaları (Savaş, 1994, 367; Ögük, 2018, 206) Müslüman kadınların eğitimli olmaları konusunda bize Asr-ı saâdet'ten ışık tutmaktadır.

Ne var ki tarih boyunca kadınlar bu haklarını toplumsal bir realite olarak kısıtlı bir şekilde kullanabilmişlerdir. Toplumsal normlara, çoğu zaman geleneğe dayandırılarak kadınlar eğitim - öğretim konusunda haksız bir şekilde geri bırakılmışlardır. İslâm, kendi belirlediği sınırlar çerçevesinde kadınların bu haklarını kullanmaları konusunda bir yasak getirmediği gibi, başta da belirttiğimiz üzere bu hususta teşvikte bulunmuştur.

Toplumu bir organizasyon olarak değerlendirirsek erkeklerin üstlendikleri görev organizatörlük, kadınlarınki ise sosyal hayatın temel ayaklarını oluşturan ve daha fazla önem gösterilmeye muhtaç olan aile, kültür gibi unsurları ayakta tutmak ve geliştirmektir. Bu durum, kadınların daha detaycı ve hassas olmalarını gerektirmektedir. Ancak bütün bunlar erkeklerin hiçbir zaman daha detaycı olamayacaklarını, kadınların sistemin başına geçerek organizatörlük yapma meziyetine sahip olamayacakları anlamına gelmemektedir. Kur'ân'ın inzâl edildiği ve Hz. Peygamber tarafından tebliğ ve tatbik edildiği zamanın Câhiliye dönemine denk gelmesi, Câhiliye toplumunun inançla zıt düşmeyen kabullerinin, âdet ve örflerinin hemen reddedilmemesini, Müslümanların ve toplumun olgunlaşmasına bağlı olarak tedricî olarak



değiştirilmesini gerektirmiştir. Fakat bu noktada unutulmaması gereken husus, Kur'ân'ın gönderildiği toplumun özelliklerini ve şartlarını dikkate aldığı, insan fıtratını ve psikolojisini gözettiğidir. Bununla birlikte dönemler ve toplumlar değişse de bütün çağlara ve topyekûn insanlığa hitap eden Kur'ân'ın koyduğu temel prensipler değişmez. Bu bağlamda Kur'ân'ın kadınlarla ilgili nihai hedefi, onların statüsünü dönemin şartları içerisinde daha yüksek bir konuma çıkartmak ve bunun için iyileştirmeler yapmaktır. Bu şekilde değerlendirildiğinde Câhiliye döneminde İslâm'ın gelişi ile birlikte kadınlarla alâkalı gerçekleştirdiği yapılan radikal değişimlerin, devrim niteliğinde olduğu söylenebilir (Coşkun, 2011, 122-123).

3. Hz. Peygamber'in Kadın Haklarına Yönelik Emir ve Uygulamaları

Karizmatik bir lider olarak ümmetine model teşkil eden Resûlullah'ın (s.a.v.) toplumun çekirdeği olan aile konusundaki hassasiyeti, onun temel taşı olan kadının başat rolüne dikkat çekmesi, teolojik açıdan olduğu kadar sosyolojik açıdan da son derece önemlidir. Aşağıda Allah Resûlü'nün uygulama ve tavsiyeleri müstakil başlıklar altında incelenecektir.

3.1. Hz. Peygamber'in Uygulamalarıyla Ümmete Örnek Teşkil Etmesi

Hz. Peygamber'in, kadınlara verdiği değeri, kızları ve eşleri üzerinden tespit etmek mümkündür. O, kızı Fatma kendisini ziyarete geldiğinde ayağa kalkar, onu kucaklar, hâlini hatırlar ve yanına oturturdu (Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 98; Ebû Dâvûd, Edeb, 143, 144; Tirmizî, Menâkıb, 60). Sabah namazı için Mescid-i Nevevî'ye giderken kapılarına vurup, "Namaza kalkın Ey Ehl-i beyt! Allah sizi tertemiz yapmak istiyor" buyururdu (Tirmizî, Tefsîr, Sûretü'l-Ahzâb, 33/8). Allah Resûlü'nün Hz. Fatma'ya verdiği kıymetin sebeplerinden birisi, neslinin ondan olacak çocuklarla devam edecek olmasıdır. Ehl-i beyt'in Resûlullah'ın kızı vasıtasıyla devam etmesi bile başlı başına kadının değerini göstermektedir.

Resûl-i Ekrem bir hadisinde, "Sizin dünyanızdan bana her şeyin en güzeli ve en temizini, bir de kadınlar sevdirildi; benim gözümün nuru ise namazdır" (Ahmed b. Hanbel, 1421/2001, 14: 86; Nesâî, İşretü'n-nisâ,1) buyurmuş ve ümmetine kadınlara iyi davranmalarını ısrarla tavsiye etmiştir. Allah Resûlü, eşine karşı en iyi davranan kimseyi "en hayırlı" olarak nitelemiş, bu hususta kendisinin ehline/eşlerine en iyi biçimde davrandığını ve ümmetine örnek olduğunu vurgulamıştır (Tirmizî, Menâkıb, 63, Radâ, 11; Ebû Dâvûd, Sünnet, 15; İbn Mâce, Nikâh, 50; Dârimî, Nikâh, 55). "Sana kişinin sahip olduğu hazinenin en hayırlısını haber vereyim mi? Baktığında sende sevinç uyandıran, emrettiğinde itaat eden, sen evde değilken namusunu koruyan (eşin olan) kadındır" (Ebû Dâvûd, Zekat, 33; Nesâî, Nikâh, 14) mealindeki rivayet, sâliha kadının ilahî bir ihsan olduğunu göstermektedir. Diğer bir rivayetten öğrendiğimize göre de sâliha kadın "dünyada elde edilebilecek en hayırlı değerlerdendir." (Nesâî, Nikâh, 15; İbn Mâce, Nikâh, 5; Kutluay, 2018, 441 vd.) Nitekim Resûl-i Ekrem'in, ilk eşi Hz. Hatice vefat edinceye kadar başka bir kadınla evlenmemesi, o vefat ettikten sonra adını hürmetle anması, hayırla yadetmesi, hatırasına değer vermesi, Hatice'nin arkadaşlarına onun hatırasına değer vermesi, onları hatırlayıp zaman zaman hediyeler göndermesi, Hz. Âişe'nin "O yaşlı kadında ne buluyorsun!" demesi karşısında tepki gösterip "Kavmin bana nübüvvet konusunda inanmaz ve yalancılıkla suçlarken o beni tasdik etti, kavmin mahrum bıraktığında o malıyla destek oldu" (Buhârî, Umre, 11, Enbiyâ, 45, Menâkıbü'l-ensâr, 20, Nikâh, 108, Edeb, 23, Tevhîd, 32; Müslim, Fezâ'ilü's-sahâbe, 69, 71-78) buyurarak Hatice'nin maddî ve mânevî yardımlarına ve nazarındaki değerine atıfta bulunması gibi örnekler bunun açık göstergesidir. Ayrıca Hz. Peygamber'in İbrahim hariç bütün çocukları Hz. Hatice'den değildir.

İslâmî kaynakların naklettiğine göre Resûl-i Ekrem (s.a.v), kadınların ticarî meselelerinden, eşleriyle aile hayatlarındaki sıkıntılara kadar (Buhârî, Talak, 7, 37) her türlü müşküllerini halletmiş, onlara özel zaman dilimleri ayırıp İslâm'ı öğretmiştir (Buhârî, İlim, 35). Hastalanan bazı sahâbe hanımlarına hasta ziyaretinde bulunmuş (Müslim, Birr, 53), aile yakını olan kadınların evlerinde bir müddet istirahat buyurarak onlara hayır duada bulunmuş (Buhârî, Cihâd, 3, 38), kendisine yemek hazırlayıp getiren, hediye eden kadınları asla geri çevirmeyerek taltif etmiştir (Buhârî, Cenâiz, 29, Hibe, 7, Et'ime, 8; Müslim, Sayd, 46). Allah Resûlü, savaşlarda kadın ve çocukların öldürülmelerini kesinlikle yasaklayarak (Müslim, Cihad, 137; Muvatta, Cihad, 9) esir kadınları çocuklarından ayırmamıştır. Onları İslâm'a girmeleri için bile zorlamayarak iyi muamele etmiş ya da çeşitli bahanelerle salıvermiştir (Savaş, 1991, 12). Hz. Peygamber (s.a.v.), kendi eşleri arasındaki adalete de son derece dikkat etmiş, risk taşıdığından dolayı sefere çıkarken yanında götürüleceği hanımını kur'a ile belirlemesi (Buhârî, Cihad, 64; Müslim, Nikâh, 38; İbn Mâce, Nikâh, 47; Dârimî, Cihad, 30) ile ashâbına örnek olmuştur (Ebû Dâvûd, Nikâh, 38; Nesâî, İşratü'n-Nisâ, 2; İbn Mâce, Nikâh, 47; Dârimî, Nikâh, 25; Martı, 1999, 44).



Hayatı boyunca eşlerinden hiçbirine tek bir fiske vurmaması, onları aşağılamaması, kalplerini kırarak söz söylememesi, eşlerinin gönüllerini hoş tutması, ihtiyaçları ve problemleriyle ilgilenmesi, haklarına riayet etmesi, zaman zaman ev işlerinde kendilerine yardım etmesi gibi hususlar Resûlullah'ın eşlerine ve onların şahsında kadınlara verdiği değeri göstermektedir. Bu hususta da Allah'ın Resûlü, ümmete çok güzel bir örnek teşkil emektedir. Zaman zaman erkekler de şiddete maruz kalmakla birlikte daha yoğun olarak kadınların kocalarından maddî - manevî şiddet gördüğü, özellikle güçsüz ve kimsesiz olanların ezildiği ve horlandığı günümüzde Allah'ın Resûlü'nün bu husustaki davranış biçiminin Müslümanlara örnek olması ve erkeklerin eşlerine iyi davranmaları gerekir.

3.2. Kadına anne/yuvanın kurucusu olarak bakması

Sünnet'te kadının değeri, ailenin temel taşı olmasından ileri gelmektedir. Kadın; neslin devam ettiricisi, çocuklarının annesi, yetiştiricisi ve terbiye edicisidir. Çocuklar ilk eğitimlerini anneden almaktadırlar. Babaya kıyasla anne çocuklarına daha fazla zaman harcama, onlarla ilgilenme imkânı bulmaktadır. Babanın hakkını inkâr etmemekle beraber çoğu ihtiyacı anne tarafından karşılanan çocuklar psikolojik olarak ailede en çok anneyi aramakta, ona ihtiyaç duymaktadırlar. Bu bakımdan atalarımız, "yuvayı dışı kuş yapar" demişlerdir.

Kendilerine tahsis ettiği özel sohbet günlerinden birinde Resûl-i Ekrem "Bir kişinin üç kızı veya kız kardeşi olur, onlarla iyi geçinir, Allah'tan korkarsa cennete gider" (Tirmizî, Birr ve's-sıla, 13) buyurmuştur. Bir kadın "Ey Allah'ın Resûlü! İki kızı olsa da mı?" diye sormuş, Allah'ın Resûlü "İki kızı da olur" şeklinde cevap vermiştir. Bu rivayette annenin sorumluluğu dikkate alınarak elde edeceği mükâfat ifade edilmektedir. Kız çocuklarını yetiştirmenin önemine ve zorluklarına binaen annenin alacağı mükâfat da o nispette takdir edilmiştir.

3.3. Kadının iyilikte öncelenmesi ve yüceltilmesi

Hz. Peygamber, bir sahâbî "Ebeveynimden hangisine öncelikle iyilik edeyim?" diye sorduğunda Allah Resûlü "Annene" buyurmuş, daha sonra kime dediğinde yine "Annene", sonra kime dediğinde yine "Annene", ancak dördüncüsünde "Babana iyilik et" cevabını vermiştir (Buhârî, Edeb, 2; İbn Mâce, Vasâyâ, 4; Ahmed b. Hanbel, 1421/2001, 14: 86). Bu rivayetten açıkça anlaşıldığı üzere, iyiliği en çok hak eden ve evladı üzerinde hakkı olan annedir. Anne, hem daha fazla iyiliği hak etmekte hem de evladının kendisine iyilik etmesinden daha fazla hoşnut olmakta ve ona daha fazla muhtaç bulunmaktadır. Ayrıca annenin rızasının alınması daha önceliklidir. Keza gazveye katılmak üzere izin isteyen Câhime es-Sülemî isimli sahâbî'ye Resûlullah "Annen var mı?" diye sormuş, evet cevabını alınca mecazî bir ifade ile "Onunla ilgilen, cennet onun iki ayağı altındadır" buyurmuştur (Nesâî, Cihad, 6). "Cennet anaların ayakları altındadır" (Kuzâî, 1407/1986, 1: 102; Müttakî, 1401/1981, 16: 461; Münâvî, 1356, 3: 361) hitabı, hiçbir yoruma meydan bırakmaksızın kadını zirveye taşımaktadır. İnsanın bu dünyadan ahirete geçerken en önemli dileği Allah'ın rızasını kazanarak cennetine dâhil olabilmektir.

Hz. Âişe ile Hafsa'nın Allah Resûlü'nün diğer bir eşi olan Safiye ile aralarında çıkan tartışma sonucu Safiye'nin Yahudi kökenli olmasını ima etmeleri (İbn Mâce, Nikâh, 50) karşısında o, bu durumdan rencide olup durumu Resûlullah'a intikal ettirmiştir. Hz. Peygamber, "Benden nasıl daha hayırlı olabilirsiniz ki eşim Muhammed, babam Hârûn, amcam Mûsâ'dır deseydin ya!" (Tirmizî, Menâkıb, 63) buyurarak Safiye'yi övmüş ve moralini düzeltip teselli etmiştir.

Yukarıda zikrettiğimiz bu ve benzeri hadisler, cennete girmeyi anne rızasına bağlamakta, anaların âhret mutluluğunu elde etmedeki temel fonksiyonuna dikkat çekmekte ve bu hususta evlatları uyarılmaktadır. Nitekim şârih Münâvî (ö. 1031/1622), bu hadisin tevâzu ve annelerin rızasını gözetme anlamına geldiğini ifade etmiştir (Münâvî, 1356, 3: 361). İslâm, "ana hakkı" üzerinde bu derece önemle dururken ceahlet, aile bağlarının zayıflaması, inançların zayıflaması, iktisadî problemler annelere yeterince saygı gösterilmemesine ve onların hukukunun ihlal edilmesine sebep olmaktadır.

3.4. Haklarına Vurgu Yapması

İslâm, erkek ve kadının birbirini tamamlayıcı olduklarını, her ikisinin de eşit değil "eşdeğer" fonksiyonlar (Köse, 2014, 323) taşıdıklarını vurgulamıştır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi "Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar; Mü'min erkekler, Mü'min kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar..." (el-Ahzâb 33/ 35) mealindeki âyette Allah Teâlâ erkek ve kadın Mü'minlere müştereken hitap etmiştir. İslâm'da erkeğe tanınan



okuma-öğrenme, çalışma, mülk edinme, seyahat etme, savaşa iştirak etme, yönetime katılma, yönetici olma, evlenme ve aile kurma gibi haklar aynı derecede kadına da tanınmıştır (Özek, 2014, 128; Okçu, 2018, 354). Erkeğin yükümlü olduğu ibadetlerle ma'rifu emretmek, kötülükten sakındırmakla aynı şekilde kadınlar da yükümlüdür (et-Tevbe 9/ 71). "İlim öğrenmek, erkek olsun kadın olsun herkese farzdır" (İbn Mâce, Mukaddime, 17)⁹ hadisi bu hususta ayırım olmadığını ortaya koymaktadır. Başta da vurguladığımız üzere kadının kendi malından zekat verme, parasını transfer etme, kredi alma ve diğer hukûkî ve ticarî akitleri gerçekleştirme gibi hakları bulunmaktadır.

Vedâ hutbesinde Resûl-i Ekrem (s.a.v.) orada hazır bulunana ashâbına ve topyekûn ümmete kadınlara iyi davranmalarını tavsiye etmiştir (Buhârî, Enbiyâ, 1; Müslim, Radâ, 18). Hz. Peygamber bu hususa o kadar ehemmiyet vermiştir ki âhirete irtihal edeceği sırada son tavsiyesi namazla birlikte kadınların haklarının gözetilmesi olmuştur. Bu durum, kadınların haklarının ihmal edildiğine, zayıf görülerek ileride bazı haklardan mahrum bırakılacaklarına işaret olarak yorumlanabilir. Hz. Peygamber'in bu tavsiyeleri, yukarıda zikrettiğimiz Câhiliye döneminin kadına bakışı çerçevesinde değerlendirilmelidir. Kısaca ifade etmek gerekirse Allah Resûlü toplumdaki kadına bakışı ve onun yerini bulunduğu konumdan çok daha ileriye taşımış, kadınları baş tacı etmiştir.

3.5. Kadının Özelliklerine Dikkat Çekilip Zayıf Olduğunun Reddedilmesi

Allah Teâlâ, cennette Âdem'den söz almış; fakat Âdem, Allah Teâlâ'ya verdiği bu sözü unutmuştur. Bundan dolayı Allah "Âdem'i azimli ve güçlü bulmadık" buyurmuştur (Tâhâ 20/115).¹⁰ İblis "Ey Âdem sana ebediyet ağacını göstereyim mi? Ondan yersen asla cennetten çıkmayacaksın" şeklinde fısıldamış (Tâhâ 20/121),¹¹ Âdem de Allah Teâlâ'nın uyarısını ve O'na verdiği sözü unutarak Allah'ın emrine karşı gelmiştir (Tâhâ 20/121). Bundan anlaşılmaktadır ki sanıldığı aksine Havva, Hz. Âdem'i kandırıp ikna etmiş değildir. Anlaşıldığı kadarıyla yasağı Âdem çiğnemiş, Havva da ona bu hususta tâbi olmuştur. Dolayısıyla Hıristiyanların yaptığı gibi Havva'yı bu hususta suçlamak ve bu günahundan dolayı ona bazı nâkısalar atfetmek isabetli değildir. Ayrıca Allah Teâlâ, onların samimi tövbelerini kabul etmiş, bu hadiseyi hatırlatarak Şeytanın hile, tuzak ve iğvalarına karşı kullarını uyarmıştır. Âyette "Onların kazandıkları onlara, sizin kazandığınız size" (Âl-i İmrân 3/195) buyurulması, "aslı günah teorisi"ni reddetmektedir.

Öte yandan Havva'nın Âdem'in ege kemiğinden yaratıldığı söyleminin ilmî bir temeli bulunmamaktadır. Hz. Peygamber tarafından kadınların ege kemiğine benzetilmesi (Buhârî, Enbiyâ, 1; Müslim, Radâ, 18) ise meselenin daha kolay anlaşılması için bir *temsil* olup kadınların fitratına ve yaratılış özelliklerine vurgudan ibaret olup bu durumun bilinerek ona göre davranılması gerektiğini öğütlemektir. Bu husustaki rivayetlere dayanarak kadınların zayıf olduklarını ifade etmek isabetli değildir.

3.6. Kadının Korunmasına Yönelik Tavsiyelerde Bulunması ve Ona Karşı Şiddetin Yasaklanması

Erkeklerin egemen olduğu ataerkil kültüre sahip Mekke döneminde ashâb, kadınlara karşı daha fazla egemen olup onlara baskı uyguluyorlardı. Hicretle birlikte Medine döneminde muhacir kadınları, ensâr kadınlarının daha fazla söz haklarının olduğunu, erkeklerin karşısında seslerinin daha gür çıktığını ve haklarını savunduklarını görünce aynı davranışları kendi kocalarına sergilemeye başladılar. Nitekim Ömer (r. a.), "Biz Kureyşliler Mekke döneminde eşlerimize egemendik, Medine'ye geldiğimizde Medine kadınlarının kocalarına karşı daha baskın olduklarını gördük. Eşlerimiz onlara karışınca onlardan etkilenip bize başkaldırmaya başladılar..." diyerek bu konuda bir tespitte bulunmakta ve bu hususta alınan tedricî tedbirlere vurgu yapmaktadır (Râzî, 2009, 10: 73; Kutluay, 2018, 99). Kadınların artık sözlerini dinlemedikleri, başlarına buyruk hareket ettikleri gibi şikâyetler üzerine Allah Resûlü başlangıçta te'dib amaçlı bazı tedbirlere izin vermiştir. Kadınlardan karşı şikâyet gelince Resûl-i Ekrem kadınları haklı bulmuş ve onları koruyucu emirlerde bulunmuştur. "Allah'ın kadın kullarını dövmeyiniz" (Ebû Dâvûd, Nikâh, 42; İbn Mâce, Nikâh, 5; İbn Kesîr, 1420/1999, 4: 25) hadisi, kadınları koruyan ve onları bir emanet olarak değerlendiren Nebevî bir uyarıdır. Sünnet, kadını Allah'ın adına söz vererek helal edinilen çok saygın bir emanet olarak değerlendirmektedir. Zira kız, baba ocağından kocasına gitmekte ve her şeyiyle artık yeni yuvasına ait olmaktadır. Bu yönüyle o, büyük bir fedakârlık sergilemektedir. Ayrıca eşinin namusunu ve yuvasını korumakta, ona çocuk doğurmakta, çocuklarını yetiştirip büyütmede, ocağı tütürtmektedir.

⁹ İbn Mâce, "Mukaddime", 17.

¹⁰ "Doğrusu bundan önce Âdem'e (bu ağaçtan yeme diye) emrettik, fakat unuttu ve biz onda bir azim (bir kararlılık) bulmadık." Tâhâ 20/115.

¹¹ Tâhâ 20/121. "Bunun üzerine ikisi de o ağaçtan yediler. Hemen ayıp yerleri kendilerine açılıp görünüyordu. Ve üzerlerine cennet yapağından örtüp yamamaya başladılar. Âdem Rabbinin emrinden çıktı da şaşırıldı."



Hız. Peygamber, eşi dövmeıı yasaklamış, hanımını dövöenleri "hayırsız" olarak nitelemiş ve kocanın eşine karşı güzel davranmasını emretmiştir (Tirmizî, Radâ, 11; Ebû Dâvûd, Sünnet, 15; İbn Mâce, Nikâh, 50; Köse, 2014, 323-325; Kutluay, 2018, 99). Âişe'den (r.a.) nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) hiçbir hizmetçisine ve hiç bir eşine tek bir fiske daha vurmamıştır (İbn Mâce, Nikah, 51). Hayat arkadaşına karşı şiddet uygulayan birine karşı Hız. Peygamber'in "Kişi eşini dövüp de onunla gece nasıl yatar" (Buhârî, Nikâh, 94; Buhârî, Tefsir, Sûre, 91, 1, Nikâh, 93; Müslim, Cennet, 13, 49; İbn Mâce, Nikâh, 51) buyurarak bu davranışın çirkinliğine ve psikolojik bir sorun olduğuna dikkat çekmiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi kocasından şiddet gören Ümmü Cemil bint Abdillâh, durumu Hız. Peygamber'e bildirdiğinde, O, Ümmü Cemil'in kocasını karşısına alarak: "Eşinden ayrılmak ister misin?" diye sormuş ve neticede onu karısından ayırmış (İbn Hacer, 1415, 8: 368), bu suretle kadının dövülmesini boşanma sebebi saymıştır (İbnü'l-Esir, 1415/1994, 7: 297).

Nihayetinde Allah Resûlü'nün "Pek çok kadın, Muhammed'in ailesine gelip kocalarının kendilerine olan davranışlarından yakınıyorlar. Eşlerini dövöenler hayırlı kimseler değildir" (Ebû Dâvûd, Nikâh, 42; İbn Mâce, Nikâh, 5; İbn Kesir, 1420/1999, 4: 27-28) hadisi, eşi dövmeıı kat'i bir dille yasaklamaktadır. Ayrıca hadiste "Yediğinizden eşlerinize yediriniz, giydiğiniz elbise kalitesinde olmak üzere onları giydişiniz, eşlerinizin yüzlerine asla vurmayınız, onlara kötü davranmayınız, onları evden atmayınız" (Ebû Dâvûd, Nikâh, 40; İbn Mâce, Nikâh, 3) buyurulmuştur. Netice olarak bu hususta dile dolanan Kur'an'ın eşleri dövmeııye izin verdiği şeklindeki âyeti, Hız. Peygamber'in fiili sünneti doğrultusunda yorumlamak daha isabetlidir.

Sonuç

Bu çalışmamızda ulaştığımız sonuçlar şu şekilde özetlenebilir: Câhiliye döneminde erkek egemen kültürün, zamanın yaygın bir anlayışı ve zorlu coğrafî şartların bir sonucu olarak erkeklerin siyasi, sosyal ve ticarî hayatta egemen oldukları, kadınların ise bu hususlarda ikinci planda kaldıkları anlaşılmaktadır. Ancak belirtmelidir ki hür ve zengin kadınlarla diğerleri bir olmayıp kabile liderlerinin ve yöneticilerin eşleri ve kızları, diğer kadınlardan farklı statüde idiler.

İslâm ise Câhiliye'nin kadın konusundaki paradigmasına aldırılmaksızın ve kadının hangi statüde değerlendirildiğine bakmaksızın kadın olmasını esas olarak erkeklere tanınan hemen her hakkı kadına da vermiştir. Bu hakların ilki, Allah'ın kadınlara erkeklerle eşit hak ve aynı oranda sorumluluk yüklemesidir. Kur'an'ın erkeğe ve kadına hitabı aynıdır. "Mü'min erkekler ve mümin kadınlar, Müslüman erkekler, Müslüman kadınlar..." şeklinde devam eden âyetlerde bu husus açıktır. Kadın miras hakkına sahiptir; o, alım - satım, kiralama akdinde bulunabilir, borç alabilir, malını hayır yoluna harcayabilir, malından zekat ve vergi verir, parasını transfer edebilir, kredi alabilir ve diğer akitlerde bulunabilir. Kadın, "şer'i sınırlar çerçevesinde" sosyal aktivitelerden de mahrum edilemez. Erkeklerin (kocaların) kadınlar (eşleri) üzerine "kavvâm" olduğunu beyan eden âyet ise erkeğin üstünlüğünü değil, erkeklerin aile içindeki görevleri yani eşinin maişetini temin etmesi, dış harcamalardan mesul olması gibi yükümlülüklerden kaynaklanan bir görev tevzii olup esasen kadınları koruyucu, erkeklerin kadınların işlerini gözetici olduklarını vurgulamakta ve erkeklere ilave sorumluluk yüklemektedir. Bu, erkeğin yapısından kaynaklanan bir görevlendirmedir. Erkeğin fiziken güçlü olması ve buna bağlı olarak ona bazı hak ve yükümlülüklerin verilmesi onun üstün olduğunu göstermez; Allah nezdinde üstünlük iman ve takvâ ile ilgili bir husustur.

Kur'an, nâzil olduğu dönemde kadını belli bir statüde bulmuş, ancak onun içinde bulunduğu olumsuz şartları ve mahrumiyetleri değerştirmek için çeşitli unsurları devreye sokarak kadının sosyal statüsünü devrim niteliğinde değerştirip geliştirmiştir. Ancak İslâm toplumlarında kadınların, kendilerine tanınan bu haklarını, tarihî süreçte yeterince kullanamadıkları ya da onlara bu haklarının kullandırılmadığı bir vakıadır. Bunun temel sebeplerinden biri, gelenek ve ataerkil toplum yapısıdır. Bunun vebalini ise İslâm'a yüklemek isabetli değerildir. İslâm, ne feminizmde olduğu gibi kadını tamamen başına buyruk, hiçbir otorite tanımaz ve sorumsuz kılmaya çalışır, ne de Câhiliyede olduğu gibi söz ve seçim hakkı olmayan, mirastan bile pay alamayan, meta gibi değerlendirilen konumda görür. İslâm, "yapılarına uygun olarak" ailede ve sosyal hayatta erkeklere yüklediği sorumlulukları kadınlara da yükler; onlara sorumluluk oranında haklar ve yetkiler verir. Ancak bu üstünlük sebebi değeril, yüklendiği sorumluluğun bir sonucudur. İslâm, erkek ve kadın arasında eşitliği değeril, eşdeğererliliği öngörür ve savunur. Kadının Câhiliye dönemi ile Asr-ı saâdet'te statüsü ve hakları mukayese edildiğinde İslâm'la birlikte kadınların şeref, mevki, sosyal statü bakımından hak ettikleri mevkie yükseltildikleri görölmektedir. Bununla birlikte, İslâm toplumlarının bunu ne kadar koruyabildikleri, teoride olan bu statüyü ne oranda hayata yansıtıbildikleri ve bunun siyasi, sosyolojik ve teolojik sebepleri ise bir problem olarak önümüzde durmaktadır.



KAYNAKÇA

- Acarlıoğlu, Ahmet (2018). "İlk Dönem İslâm Tarihinde Kadının Konumu". *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 5/1: 115-139.
- Ahmed b. Hanbel (1421/2001). *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. (thk. Şuayb Arnaut, Adil Mürşid vd.), Beyrut: Müessesetü'r-risâle.
- Aktaş, Cihan (1991). Kadının Toplumsallaşması ve Fitne. *İslâmî Araştırmalar*, 5/4: 251-259.
- Ateş, Ali Osman (2012). Kur'an ve Sünnet'in Kadına Bakışı. *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet*, 117-122.
- Ateş, Süleyman (1997). İslâm'ın Kadına Getirdiği Haklar. *İslâmî Araştırmalar*, 10/ 4: 304-310.
- Aydın, Mehmet Âkif (2001). Kadın. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (c. 24, ss. 86-94), İstanbul: TDV Yayınları.
- Bardakoğlu, Ali (2015). Câhiliye Döneminde Kadın. *Sosyal Hayatta Kadın*, 13-20.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (1992/1413). *Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, Tunis: Dâru Sahnûn.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (1419/1998). *Edebü'l-Müfred*. thk. Semir b. Emîn ez-Züheyri, Riyad: Mektebetü'l-meârif li'n-neşr ve'tevzi.
- Buladı, Kerim (2008). *Kadına Kitabî Bir Bakış*. İstanbul: Kayihan Yayınları.
- Cevâd Ali (1980). *el-Mufassal târihu'l-Arab kable'l-İslâm*, Beyrut : Dârü'l-İlm li'l Melayin.
- Coşkun, Ali (2011). *Sosyal Değişme, Kadın ve Din*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Çiçek, Hacı (2018). "İslâm Hukuku Bağlamında Kadının Şahitliğine Dair Farklı Yaklaşımlar". *Route Educational and Social Science Journal*, 5/6: 77-93.
- Çelik, Büşra Kutluay (2019). *Sünnet Sosyolojisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Çelik, Büşra Kutluay (2020). Bazı Sahâbilerin Yanlış Dindarlık Algıları Karşısında Hz. Peygamber'in Tutumu Üzerine Sosyolojik bir Tahlil. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 44: 311-327.
- Fazlurrahman (2003). *İslâmî Yenilenme*, (çev. Adil Çiftçi). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Günaltay, Şemsettin (2013). *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*. Sad. Mehmet Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Hatiboğlu, Mehmed Said (1997). İslâm'ın Kadına Bakışı. *Journal of Islamic Research*, 10/4: 223- 227.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî (1416/1996). *Fethü'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. (thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz.). Beyrut: Dârü'l-fikr.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî (1415). *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*. (thk. Adil Ahmed Abdülmevcüd). Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelûsî el-Kurtubî (1412/1992). *Esmâ'ü's-sahâbeti'r-ruvât*. (thk. Seyyid Kesrevî Hasan). Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye.
- İbn Hişâm (1992). *es-Siretü'n-Nebeviyye*. Beyrut: Dârü'l-Fikr.
- İbn Kesir (1420/1999). *Tefsîr*. thk. Sâmî b. Muhammed Selâme, Dârü't-tayyibe li'n-neşr ve'tevzi'.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvinî (1998). *Sünen*. Beyrut: Dârü'l-ceyl.
- İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem (1415/1994). *Üsdü'l-gâbe fî temyizi's-sahâbe*. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye.
- Köse, Saffet (2014). *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar Aile Medeniyetinin Sonu*. Konya: Mehîr Vakfı.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (1418/1997). *el-Câmiu li ahkâmî'l-Kur'ân*. (thk. Abdürrezzâk el-Mehdî). Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-Arabî.
- Kutluay, İbrahim (2018). "Kadına Şiddeti Meşrûlaştırdığına Delil Olarak Kullanılan Bazı Âyet ve Hadislerin Değerlendirilmesi". *Marife Bilimsel Birikim*, 18/2: 439-467.
- Kutluay, İbrahim (2009). *Mukaddes Zaman ve Mekânlar*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Kuzâi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme (1407/1986). *Müsnedü's-şihâb*. (thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi). Beyrut: Müessesetü'r-risâle.
- Martı, Huriye (1999). Rasulullah'ın Dilinden Kadının Aile İçindeki Konumu. *Mehir*, 3: 44-49.
- Muhsin, Amina Wadud (1992). *Qur'an and Woman*. Malaysia: Penerbit Fajar Bakti Snd. Bhd.
- Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdurraûf (1356/1937). *Feyzü'l-kadîr şerhu Câmiü's-sağîr*. Mısır: el-Mektebetü'l-ticâriyyeti'l-kübrâ.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbüri Müslim b. el-Haccac (1363/1943). *Sahîhu'l-Müslim*. (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî). Kahire: Dârü'l-hadis.
- Müttakî, Alâüddin Ali b. Hüsâmüddin el-Hindî (1401/1981). *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ahvâl*. (thk. Bekrî Hayyânî ve Saffe es-Sekâ). Beyrut: Müessesetü'r-risâle.
- Nesâi, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (1418/1998). *es-Sünenü'l-kübrâ*. (thk. Abdulgaffâr Süleyman, Seyyid Kisrevî). Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye.
- Okçu, Abdülmecîd (2018). İslâm'da Kadın: Hakları, Değeri, Sosyal Konumu ve Sorunlar. *Uluslararası İslâm ve Kadın Çalıştayı*. 353-371.
- Öğük, Emine (2018). Toplumda Kadınlarla İlgili Bazı Kalıp Yargılar ve Dinî Değeri. *Kadın ve Aile Üzerine Araştırmalar*. 189-227.
- Özdeş, Talip (2009). İslâm Açısından Kadının Konumu ve Kadına Yönelik Şiddetin Değerlendirilmesi. *EskiYeni*, 12: 68-76.
- Özek, Ali (2014). Kur'an'da Kadın ve Kadın Hakları. *Kur'an ve Sünnet'e Göre Temel İnsan Hakları*, 125-172.
- Özyurt, Sinan (2018). İslâm Dini'nde Kadınların Sosyal Haklarına ve Eğitimlerine Bir Bakış. *Uluslararası İslâm ve Kadın Çalıştayı*, 763-772.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (2009). *Tefsîru'l-kebîr*. Beyrut: Dârü'l-kütübü'lilmîyye.
- Savaş, Rıza (1998). Tarihi Seyri İçinde Kadının Sosyal ve Siyasî Konumu. *İslâm'ın Işığında Kadın*, 129-138.
- Savaş Rıza (1994). Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı. *Asr-ı Saadette İslâm*, c. 4, 229-369., İstanbul: Beyan Yayınları.
- Savaş, Rıza (1991). *Hz. Muhammed (A.V.) Devrinde Kadın*. İstanbul: Ravza Yayınları.
- Sönmez, Mahmut (2018). Âyetler Işığında İslâm'ın Kadına Verdiği Değer. *Uluslararası İslâm ve Kadın Çalıştayı*, 511-529.
- Tekin, Mustafa (2015). İslâm'da ve Günümüzde Kadın. *Aile Sempozyumu Tebliğler*, 117-131.
- Terzioğlu, Hülya (2016). İslâm'da Kadının Konumuna Modern Yaklaşımlar -Müsa Cârullah Örneği. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/ 33: 91-109.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhamed b. İsa b. Sevre es-Sülemî (1996). *Sünen*. (thk. Beşar Avvâd). Beyrut: Dârü garbi'l-İslâmiyyîn.
- Yapıcı, Asım (2011). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Din ve Kadın. *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet*, 221-264.
- Yazoğlu, Ruhattin (2018). İslâm Ahlâkında Aile ve Kadın. *Uluslararası İslâm ve Kadın Çalıştayı*, 1-13.
- Yüksek, Ali (2014). İslâm Aile Hukukunda Boşama Yetkisi ve Kadının Boşanması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 7/32: 340-354.